

УДК 316.62:324

О.Г. ГОРОДЕЦЬКА

СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РІЗНИХ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Городецька Олена Георгіївна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії і соціології Таврійського державного агротехнологічного університету (м. Мелітополь)

Аналіз сутності та специфіки використання в сучасній Україні різних виборчих систем (мажоритарної, змішаної, пропорційної) продемонстрував, що, незважаючи на те, що за двадцять років незалежності країни в процесі побудови системи вільних демократичних виборів застосовувалися всі три, жодна з них не була реалізованою навіть наполовину.

Ключові слова: вибори, виборчі системи, мотивація, електоральна поведінка.

Проведенный анализ сущности и специфики использования в современной Украине различных избирательных систем: мажоритарной, смешанной, пропорциональной – продемонстрировал, что, невзирая на то, что за двадцать лет независимости страны в процессе построения системы свободных демократических выборов применялись все три, но ни одна из них не была реализованной даже наполовину.

Ключевые слова: выборы, избирательные системы, мотивация, электоральное поведение.

The analysis of the matter and specificity of use of different Ukraine's electoral systems – majoritarian, mixed, proportional – showed that during 20 years of independence of the country all three systems were being used, but none of them was implemented at least by a half.

Key words: election, electoral systems, motivation, electoral behavior.

© О.Г. Городецька, 2013

Постановка проблеми. Демократичні вибори, як відомо, є неодмінною рисою, основною умовою формування легітимної влади, а участь громадян у виборах, відповідно, є основною формою делегування влади народом його представникам або політичним силам, які уособлюють наміри певних соціальних спільнот, які тим чи іншим чином репрезентовані в суспільстві.

Обґрунтування та аналіз ефективності впровадження та використання різних виборчих систем соціологами передбачає аналіз ставлення громадян до їх впровадження та використання; ставлення до політичних партій і їх лідерів; рівня електоральної активності при використанні різних систем. Але, насамперед, мова йде про вивчення специфіки електоральної поведінки громадян та її мотивації при використанні цих систем. На жаль, саме проблема мотивації електоральної поведінки в умовах різних виборчих систем залишається недостатньо дослідженою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи проблеми виборів і голосування на виборах, сучасні автори, серед яких В.А. Полторака, О.І.Вишняк, Ю.П. Сурмін, О.В. Петров, С.О. Балікіна, достатньо обґрунтовано говорять про те, що акт голосування можна оцінювати як процедуру передачі влади, а ухиляння від участі у виборах – як відмову її передавати. Вибори, на думку авторів, це цивілізована правова форма завоювання й відновлення влади, приведення її структур і діяльності у відповідність до вимог життя.

Слід погодитися з твердженням Ю.О. Веденєєва і В.В. Смирнова, згідно з яким саме вибори – «це політико-правовий інститут, що дає можливість вийти зі стану закритого суспільства, подолати тоталітарну соціополітичну й соціокультурну

спадщину» [1, с. 25]. На їхню думку, громадянське суспільство, до якого прагнуть країни, що звільнилися від тоталітаризму, реалізує свій суверенітет саме через вибори. А виборчий процес виявляє й фіксує просторові та часові, політологічні й соціологічні характеристики влади, її соціополітичну динаміку, структуру відносин між особою та державою й ширше – культурно-історичний тип відносин владарювання та панування [1, с. 21].

Оскільки вибори є, як здається, єдиним механізмом постійного оновлення системи влади в демократичному суспільстві, наступництва або, навпаки, кардинальної зміни її суб'єктів, сутність та механізми виборів не могли не привертати уваги представників майже всіх галузей суспільствознавства різних часів – від античності до сьогодення.

Як відзначає В. Ладиченко, у наш час механізм противаг владних структур діє в більшості країн світу, однак у кожній з них він має свої особливості та специфіку. Ці особливості, насамперед, пов'язані з формою правління в країні: порядком організації, структурою та взаємодією вищих державних органів влади й управління [2, с. 12-15].

Мета дослідження. Виявлення особливостей мотивації електоральної поведінки виборців в умовах застосування різних виборчих систем у сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід визнати, що протягом усього сучасного періоду існування незалежної Української держави питання розмежування владних повноважень між законодавчою, виконавчою й судовою владою, між владними структурами різних рівнів, а також пошуку оптимального механізму легітимізації влади є ключовою проблемою становлення й розвитку політичної системи України. Але якщо основним пи-

танням на початку сучасного періоду української історії була невирішеність проблеми розмежування владних повноважень між виконавчою владою й представницькими органами, то останнім часом набирають сили проблеми перерозподілу владних повноважень центру та регіонів, організації й проведення виборів різного рівня, яка, зрештою, переростає в проблему визначення методології демократичних виборів в усіх їхніх сегментах.

Конституція України підкреслює, що єдиним джерелом влади є народ, який здійснює її безпосередньо або через органи державної влади й органи місцевого самоврядування [3]. Реалізація народно-волевиявлення здійснюється, згідно зі статтею 69 Конституції, винятково через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

У ст. 71 Конституції зазначено, що вибори в Україні є вільними і здійснюються на основі загального, прямого виборчого права шляхом таємного голосування, при якому виборцям гарантується вільне волевиявлення.

Сутність принципу загального виборчого права полягає в тому, що кожен громадянин України, незалежно від свого походження, соціального, майнового й поселенського статусу, національної належності, статі, мови, політичних переконань, досягнувши визначеного статтею 70 Конституції України віку (18 років), набуває права брати участь у виборах і референдумах, тобто розпоряджатись часткою влади, якою він іманентно володіє як громадянин.

Виходячи з цього, соціологи отримали можливість не тільки аналізувати особливості електоральної поведінки різних груп громадян, але й, маючи відповідну методологічну та методичну базу, прогнозувати можливі варіанти формування й реалізації через електоральні дії її мотивації.

Дійсно, спостерігаючи за ходом підготовки до виборів 2002-2012 рр., ми можемо проаналізувати процес політичної боротьби щодо прийняття «старого-нового» Закону про вибори, визначення термінів призначення і проведення виборів, механізму формування виборчих комісій, конфігурації виборчих округів, складання списків виборців тощо, що, до речі, В.А. Полтораки справедливо зараховував до процедур виборчої інженерії [4, с. 75].

Окремо варто проаналізувати питання формування та використання виборчих систем, стосовно яких в Україні так і немає єдиної точки зору як у діючих політиків, так і у вітчизняних політологів й соціологів. Як відомо, у світовій практиці використовуються три різновиди виборчих систем: пропорційна, мажоритарна і змішана. Пропорційна система сьогодні застосовується в 48 країнах світу й передбачає голосування виключно за партійними списками. О.І. Вишняк зауважує, що для країн «транзитної демократії» найперспективнішою є пропорційна система з досить високим прохідним виборчим бар'єром, оскільки вона сприяє політичній, у тому числі партійній, структуративній електорату й політичних партій. Дійсно, при пропорційній виборчій системі з політичного процесу випадає багато елементів, які формують елементи суб'єктивізму в електоральному процесі. Голосую-

чи за партію, виборець обирає запропонований нею шлях розвитку суспільства, держави.

Однак, як справедливо зауважують деякі дослідники [5, с. 139], абсолютна пропорційна система може існувати тільки як теоретичний ідеал. Так, вона сприяє розвитку демократії, зростанню політичного представництва, політичній соціалізації людей, але ця система може бути прийнятною лише у високорозвинутому економічно, соціально й політично суспільстві з високим рівнем соціальних гарантій та усталеною соціальною структурою.

Не вдаючись до процедурних подробиць розподілу місць згідно з партійними списками, а також залишивши за дужками внутрішню структуру пропорційної системи, вважаємо за необхідне на підставі аналізу матеріалів літературних джерел і моніторингових суспільної думки різного рівня зауважити таке: для введення в Україні пропорційної виборчої системи, за яку голосували ряд партій і окремих депутатів, як мінімум, необхідно:

– по-перше, щоб суспільство було ідентифікованим з певним напрямом соціально-економічного розвитку, тобто мало чітко вироблені підвалини й курс соціально-економічного розвитку, цілком сформовану законодавчу базу та механізм реалізації й дотримання законів, ідеологію суспільного розвитку, сформульовану у вигляді загальнонаціональної ідеї, здатної об'єднати всі основні прошарки суспільства: соціальні, етнічні, територіальні;

– по-друге, щоб основні політичні партії мали чітку соціальну структурованість, концептуальну визначеність і організаційну сформованість у масштабах усієї країни;

– по-третє, щоб забезпечувався високий рівень електоральної участі громадян, а також високий рівень політичної, у тому числі електоральної, культури суспільства в цілому й кожного індивіда окремо.

Жодна із цих умов у сучасному українському суспільстві не може вважатися реалізованою навіть наполовину. Тому ми дійшли висновку про те, що на сьогодні спроба введення пропорційної виборчої системи у 2006-2007 рр. зазнала поразки, про що свідчать результати голосування в різні роки, тобто в умовах різних систем (мажоритарної, змішаної й пропорційної), отримані нами протягом низки досліджень.

Мажоритарна система є, мабуть, найстарішою, оскільки ще в «Політиці» Аристотеля ми знаходимо її приклади. Як і пропорційна, мажоритарна виборча система також має кілька різновидів, поділяючись на систему абсолютної більшості й систему відносної більшості. Прикладом системи абсолютної більшості можна вважати механізм визначення результатів виборів Президента України, а прикладами системи відносної більшості можуть бути вибори депутатів місцевих рад та міських, селищних і сільських голів, результати яких підраховуються за сумою голосів, відданих за кожного кандидата-мажоритарника окремо.

Назвати мажоритарну систему ідеальною було б також неправомірно, оскільки в ній присутні такі «вузькі місця», як велика частка суб'єктивності в електоральному виборі населення, оскільки суто

іміджеві характеристики кандидатів можуть нівелювати характеристики їх політичних і соціально-економічних програм; велика частка можливостей використання «чорних» технологій, застосовуваних для відбору голосів у кандидата («технічні» кандидати, кандидати з тотожними прізвищами тощо); велика можливість використання адміністративного ресурсу, особливо, якщо певні кандидати займають високі посади в адміністративних органах, є керівниками великих виробничих підприємств тощо.

Водночас вибори за мажоритарною системою є надзвичайно привабливими для частини виборців, оскільки не змушують їх заглиблюватися у вивчення позицій, програм політичних сил, що беруть участь у виборах, що й показує аналіз останніх виборів до місцевих рад, коли авторитетні та поважні мажоритарники суттєво додали голосів правлячій партії в місцевих радах. Ось тільки один приклад. У Дніпропетровській області за підсумками виборів 2010 р. квоти депутатів обласної ради, обраних за партійними списками, розподілилися таким чином: Партія регіонів отримала 39 депутатських мандатів, «Батьківщина» і «Сильна Україна» – по 9, Комуністична партія України – 7, «Фронт змін» – 6. Натомість, у мажоритарних округах від Партії регіонів – 53 особи, від Комуністичної партії України та «України майбутнього» – по 4, від «Сильної України» та Народної партії – по 3, від «Громади» – 2 і від «Фронту змін» – 1 особа [6].

Тобто цей суто персоніфікований аспект мотивації виборців був врахований політиками й політтехнологами Партії регіонів після виборів Президента України 2010 р., як і так звана «остаточна політизованість» електоральних переваг після тих самих виборів. Для цього владою був здійснений зворотний перехід до змішаної системи голосування з деякими нюансами.

Нагадаємо, що в Україні впродовж майже 10 років використовувалася змішана виборча система, за якою половина депутатів вищого законодавчого органу країни обиралися за партійними списками, а інша половина – за мажоритарними округами.

Особливості цієї системи в редакції Закону від 2001 р. полягали в тому, що 225 депутатів обиралися за багатомандатним загальнодержавним округом згідно з виборчими списками від політичних партій і блоків. Решта 225 депутатів обиралися за одномандатними округами й могли бути або висунуті партіями (блоками), або стати кандидатами в депутати шляхом самовисування (ст. 9).

На думку авторів Закону, така система давала змогу реалізувати принцип рівного виборчого права (ст. 3), коли кожен виборець має один голос у багатомандатному окрузі і, відповідно, один голос – у одномандатному.

Крім того, на думку прихильників змішаної системи, саме вона на нинішньому етапі розвитку українського суспільства дає змогу зробити виборчий процес максимально законним, прозорим, демократичним і відкритим (ст. 10). Останні аспекти виборчого процесу докладно характеризуються в цілому ряді статей Закону редакції 2001 р. (11, 12, 16, 25, 51-56 та ін.).

Але ми знаємо, що політична реформа, яка мала слугувати політичному структуруванню суспільства, передбачала перехід до класичної пропорційної системи голосування на виборах, що, врешті-решт, і відбулось.

Зауважимо, що першими програли від такого переходу ініціатори реформи, зокрема, соціалісти й соціал-демократи. Це, немалою мірою, пояснюється, по-перше, наявністю в Україні майже двох сотень політичних партій, переважна більшість яких не відображає інтересів великих соціальних, етнічних або територіальних груп населення. Ще у 2005 р. ми тестували рівень ознайомленості українців з політичними партіями (2 дослідження) і дійшли висновку, що лише 10-12 % партій можуть бути ідентифіковані пересічними виборцями [7].

По-друге, у своїй масі виборці внаслідок низки причин (рівень політичної культури, недовіра до конкретних лідерів партій тощо) часто зовсім не ототожнюють свої ідеологічні й партійні переваги.

Для того, щоб аргументувати цю тезу, повернемося до матеріалів досить специфічного дослідження (одного з двох), яке ми здійснювали в Дніпропетровській області на замовлення Аналітичного центру соціалістичної партії (С.О. Чукмасов) з політологом Андрієм Золотарьовим у жовтні 2005 р. Вибіркова сукупність становила 3100 респондентів [8]. Вибіркова багатоступенева. Точки опитування та деякі інші елементи вибірки розраховані за методиками М.М. Чурилова [9].

Вже тоді частині керівництва партії і її політтехнологам стало ясно, що перехід до пропорційної системи породив немалий сегмент конфлікту мотивації електоральних переваг українських виборців навіть щодо тих партій, які, здавалося б, уособлювали усталену ідеологічну позицію, тобто комуністів, соціалістів і соціал-демократів.

Таблиця 1, яку ми наводимо нижче, наочно свідчить про наявність такого конфлікту.

Так, за даними таблиці двомірного розподілу, за КПУ збиралися голосувати 71,4 % тих громадян, хто сповідував комуністичну ідеологію (у респондентів була можливість зробити більше ніж один вибір, бо так хотіли замовники дослідження, технологи яких намагалися таким чином встановити обсяги стабільного й рухливого електорату в лавах прибічників тієї чи іншої партії). Що ж до інших послідовників цієї доктрини, то 8,7 % з них хотіли проголосувати за «Віче України» Богословської, 11,4 % – за «Народну партію» В. Литвина, 13,7 % – за ПСПУ Н. Вітренко, 10,4 % – за Партію промисловців і підприємців А. Кінаха, 9 % – за «регіоналів» В. Януковича, нарешті – 7,2 % за СПУ.

Як видно з даних таблиці, у соціалістів лише 58,1 % громадян, що представляли населення області й дотримувалися соціалістичних поглядів, збиралися голосувати за СПУ. У соціал-демократів справа була трохи кращою – 67,1 %, але багато з них вказали на можливість голосування за «Союз» Костусева. Ми проаналізували ситуацію лише за партіями, які були пов'язані з ідеологією, що домінувала (і не безуспішно) понад 70 років і жорстко

Таблиця 1

Проективне голосування за партії відповідно до ідеологічних поглядів*, %

Судження респондентів	Комуністичні	Соціалістичні	Соціал-демократичні	Регіональної самостійності	Реформаторські	Економічний прагматизм	Націонал-демократичні	Націоналістичні	Екологічні	Політикою не цікавлюся
«Батьківщина»	3,5	4,2	13,4	4,2	9,5	26,9	11,7	2,5	7,1	17,0
«Віче України»	8,7	0,0	13,0	21,7	0,0	43,5	4,3	0,0	4,3	4,3
«Жінки за майбутнє»	4,4	7,4	8,8	2,9	4,4	19,1	2,9	1,5	14,7	33,8
КПУ	71,4	11,7	2,9	1,6	0,0	2,1	0,3	0,3	2,1	7,8
Народна партія	11,4	4,9	21,1	7,3	3,3	26,0	1,6	0,0	8,1	16,3
Народний союз «Наша Україна»	5,1	4,2	8,4	3,3	7,5	26,2	11,7	2,3	6,5	24,8
НДПУ	4,0	8,0	12,0	8,0	0,0	32,0	36,0	0,0	0,0	0,0
ПЗУ	0,0	3,7	0,0	0,0	1,9	7,4	1,9	0,0	72,2	13,0
«Пора»	4,5	0,0	27,3	0,0	9,1	4,5	18,2	9,1	13,6	13,6
ППП	10,4	3,0	10,4	1,5	6,0	43,3	4,5	3,0	3,0	14,9
Партія регіонів	9,0	6,0	10,1	29,9	2,0	11,2	1,1	0,3	7,7	22,8
ПСПУ	13,7	9,8	5,9	18,6	4,9	20,6	0,0	0,0	3,9	22,5
Республіканська партія	0,0	0,0	0,0	33,3	0,0	0,0	0,0	33,3	33,3	0,0
СДПУ(о)	1,3	2,6	67,1	3,9	1,3	11,8	1,3	0,0	1,3	9,2
«Союз»	0,0	0,0	42,9	0,0	14,3	14,3	14,3	0,0	14,3	0,0
СПУ	7,2	58,1	4,2	0,6	0,0	6,0	2,4	1,8	3,6	16,2
Трудова Україна	0,0	0,0	0,0	12,0	0,0	4,0	4,0	8,0	4,0	68,0
Важко відповісти	4,7	4,4	6,1	3,0	1,7	9,1	0,9	0,2	9,2	60,7
Проти всіх	5,5	3,5	3,5	1,5	0,5	11,0	1,5	0,5	9,0	63,5

* Дослідження проводилося в жовтні 2005 р. центром «Соціо» у Дніпропетровській області, N =3100.

формувала систему ціннісно-нормативних орієнтацій основної маси населення не тільки довоєнних, але й низки повоєнних поколінь. Інші партії не ідентифікувалися у свідомості українців і навряд чи ідентифікуються в найближчому майбутньому.

Недарма респонденти цього ж дослідження за запитання «Чи є Ви членом якоїсь партії?» відповіли таким чином: 2,5 % вже є членами партій, 3,4 % висловили намір вступити до певної партії, 68,4 % навідріз відмовилися від вступу до будь-яких партій, а 25,7 % дипломатично відповіли, що не визначилися із цим питанням.

Характеризуючи цю систему, деякі дослідники [10, с. 37-44] відзначали такі її недоліки:

– по-перше, вибори за змішаною системою забезпечують вступ до парламенту ряду безпартійних

депутатів, що не дає змоги сформувати діючу парламентську більшість;

– по-друге, чотиривідсотковий бар'єр обмежує конституційні права тих громадян, які віддають свої голоси за партії, що не пройшли до Верховної Ради через цей ценз;

– по-третє, у результаті цього прецеденту політичні партії, що пройшли бар'єр, просто поділили голоси, віддані за інші партії, між собою.

На нашу думку, частково цю проблему знято умовою щодо обов'язкової партійної належності мажоритарників. Що ж до інших зауважень, то слід визнати, що саме змішана система спонукає політичних лідерів і просто заможних громадян розмірковувати над доцільністю створення своїх «кишенькових» партій. Ті ж партії, що відчувають

свою нездатність переступити бар'єр, або блокуються з близькими за соціально-економічними й політичними позиціями партіями, або висувують своїх представників до мажоритарних округів, а далі на цій основі будують свою парламентську тактику.

Висновки. Саме змішана система дає змогу враховувати інтереси центру й регіонів, центральної та регіональної еліт, реалізовувати електоральні спрямування різних груп виборців, враховуючи характер їхньої мотивації. Таким чином, ця система частково знімає конфлікт мотивації електоральної поведінки, роблячи її більш збалансованою між раціональним й емоційним сегментами.

Незважаючи на те, що така система виглядає

сьогодні як найбільш ефективна, аналіз проблем електоральної поведінки та її мотивації треба, на наш погляд, проводити, спираючись на аналіз використання мажоритарної та пропорційної систем (незважаючи на те, що існують різні їх варіанти).

Аргументація така: у межах змішаної системи поєднуються елементи електоральної поведінки, які виникають та функціонують у мажоритарній і пропорційній системах: виборець одночасно виступає як такий, що голосує і за політичну партію, і за окремого кандидата. Звісно, таке поєднання має деякі синергетичні ефекти (дійсно, не можна уникнути деякого взаємовпливу при голосуванні: вибору партій в одному бюлетені та вибору окремих політиків – в іншому).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Веденеев Ю.А. Представительная демократия и электорально-правовая культура [Текст] / Ю.А. Веденеев; [под ред. В.В. Смирнова]. – М.: Весь Мир, 1997. – 221 с.
2. Ладиченко В. Поділ влади: Теорія і практика [Текст] / В. Ладиченко. – К.: Україна, 1998. – 32 с.
3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Полторац В. Політичний маркетинг та організація виборчих кампаній [Текст] / В. Полторац // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 1. – С. 61-79.
5. Піча В.М. Політологія: конспект лекцій [Текст]: навч. посібник для студентів вищ. закладів освіти України / В.М.Піча, Н.М. Хома. – К.: Каравела, 1999. – 168 с.
6. Встановлено підсумки голосування та результати виборів депутатів Дніпропетровської обласної ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: http://www.beregnadiy.ucoz.com/publ/vstanovleno_pidsumki_golosuvannja_ta_rezultati_vivoriv_deputativ_dnipropetrovskoji_oblasnoji_radi/5-1-0-168.
7. Аналіз електорального поля України [Текст]: науковий звіт ЦНПД, «Соціо», листопад 2005 р. / В. О. Чигрин. – Мелітополь: [б.и.], 2005. – 65 с.
8. Дослідження мотивації електоральної поведінки населення Дніпропетровської області [Текст]: науковий звіт ЦНПД, «Соціо», жовтень 2005 р. / В.О. Чигрин. – Мелітополь: [б.и.], 2005. – 82 с.
9. Чурилов Н.Н. Проектирование выборочного социологического исследования [Текст] / Н.Н. Чурилов. – К.: Наук. думка, 1986. – 183 с.
10. Рац М. Власть в России и понятие власти [Текст] / М. Рац // Власть. – 1998. – № 4. – С. 37-44.